

İpucu: İdeal

Geçmişin İpuçları

İpucu: İdeal

Benzer yönleri olan iki küçük ölçekli şehir. İkisi de görünüşe göre verimli ovalarda yer alıyor. Sağdaki şehir sırtını tepelere dayamışken, soldaki büyük bir düzlüğün içerisinde. İki şehrin de öncelikle tarımla ilgilendiğini etraflarındaki tarlalardan tahmin etmek zor değil. Sağdaki şehirde gördüğümüz mavi lekeler de seralar olmasın? Bildiğimiz birçok şehre göre ortak farklılıkları ise, her iki şehrin de ilk bakışta hemen algılanan merkezi, bütünsel geometrik biçimlere sahip olmaları.

Harita verisi: sol: Google, Landsat, Copernicus; sağ: Google, CNET, Airbus

Soldaki şehrin biçimlenişi ilk bakışta çok net görünüyor: Dokuzgen bir geometrik sistem var. Şehrin merkezinde yer alan altıgen meydandan altı tane yol radyal bir şekilde yayılıyor, bunları kesen, meydana paralel dört yol ile birlikte kentin yapı adalarını oluşturuyorlar. Geometrik düzen şehrin bittiği yerde bitmiyor, çiçek şeklindeki katmanlar şehir dışında da devam ediyor. Bütün yolların genişliklerinin, hatta binaların yüksekliklerinin aynı olduğu da anlaşılıyor. Bir anlamda, geometrik düzen sadece şehrin planı ile sınırlı değil. Üçüncü boyutta da şehrin biçimini belirleyen kurallar var ve

bu kurallara sıkı sıkıya uyulmuş.

Sağdaki şehirde ise, bu kadar net olmasa da benzer bir geometrik düzen var: Şehrin ortasında yer alan dairesel bir meydan görüyoruz. Sekiz yol, burada da radyal bir düzenle meydandan dışarıya uzanıyor. İlk şehir kadar kesin değilse de, şehrin sekizgen bir biçime sahip olduğu görülüyor. Öte yandan, binaların farklı yüksekliklere sahip oldukları göze çarpıyor. İki şehir arasındaki benzerlikten daha kuvvetli olan en temel farkı bulduk: İlk şehir planlı; kesin kurallarla belirlenen sistem baştan aşağı düşünülmüş, uygulanmış ve (muhtemelen) yüzyıllarca değişmeden kalmış. İkinci şehirde ise kurallar 'yaklaşık' olarak var, meydan tam merkezde değil, şehrin biçimi tam bir geometri oluşturmuyor, bina yükseklikleri görünüşe göre tesadüfi şekilde değişiyor. İkinci şehir, fiziksel çevre ile ilgili kuralların 'yaklaşık' olduğu, herkes için farklı uygulandığı bir dünyada yer alırken, ilk şehir bu kuralların keskin ve kesin olduğu bir dünyanın parçası.

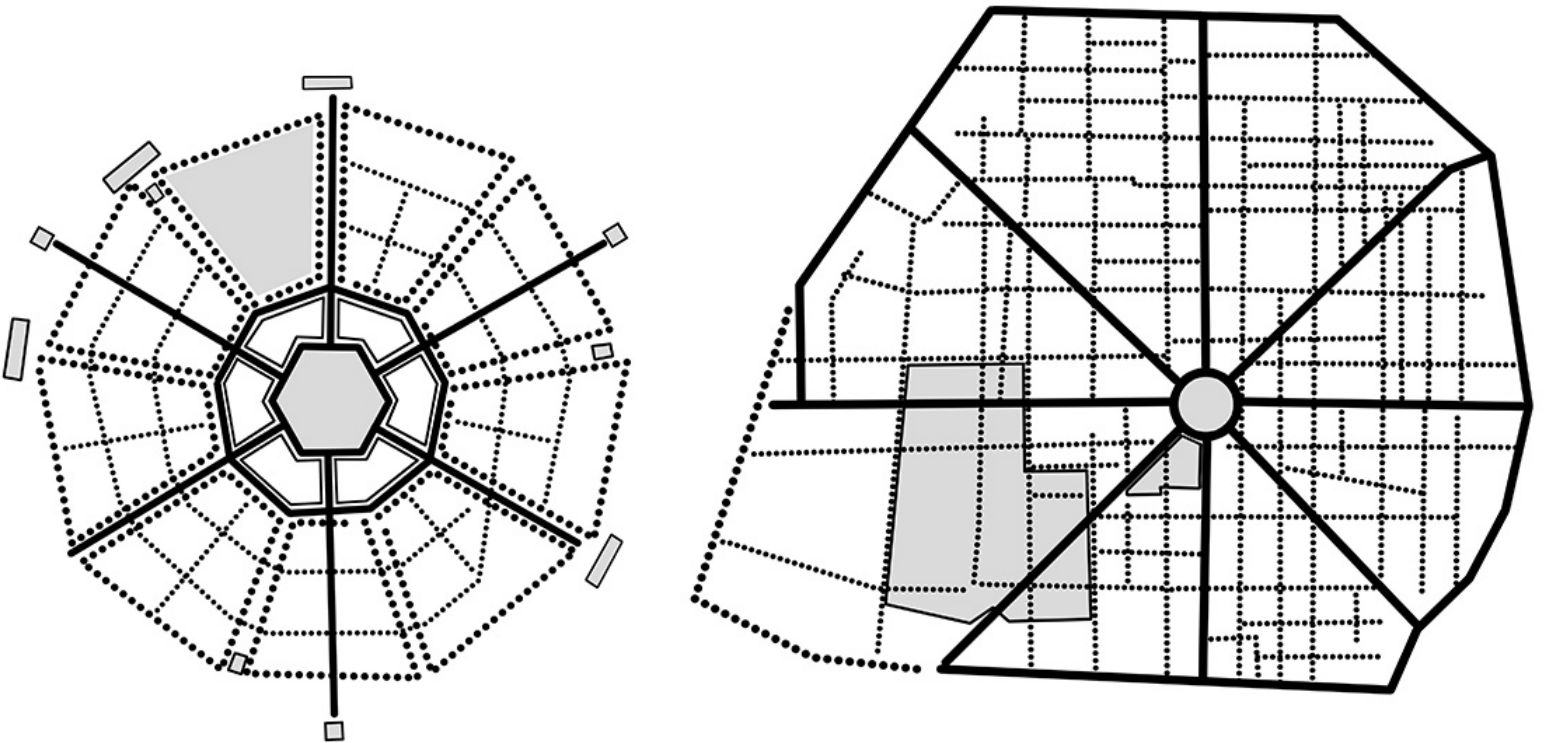
Şehirler arasında başka farklar da var. Soldaki şehrin çokgen geometrik düzeni yapı adalarının biçimlenmesinde de tekrarlanıyor, tutarlı ve bütünsel bir sistem her aşamada aynı biçimsel dil kullanılarak oluşturulmuş. Sağda ise, merkezdeki meydandan dışarıya uzanan radyal yol düzeni ile şehrin dokusunu oluşturan grid sisteminin birbirleri ile ilgileri yok. Bu şehrin planlamasında bile çelişkili düşünceler mevcut, belli ki bütünsellik ve tutarlılık bu şehrin yer aldığı dünyada çok da önemsenmiş kavramlar değil.

Bir farklılık da, şehirlerin aslında şehir olup olmadıkları ile ilgili. Soldaki şehirde yapı adalarının içleri ve parklar dışında ağaç yok, yolları binalar tanımlıyor. Merkezde yer alan altıgen meydanda sert bir zemin var, tam ortasında da bir nokta görüyoruz, muhtemelen bir anıt var burada. Küçük de olsa, bunlar şehirsiz bir organizasyonun bileşenleri. Sağda ise, merkezdeki alan bir koruluk gibi görünüyor, burası bir meydandan daha çok bir parka benziyor. Buradan dışarıya uzanan yollar da her iki tarafı ağaçlı yollar. Şehirdeki çoğu binanın bahçeleri olduğunu ve yolları binaların değil, belki de bahçe çitlerinin tanımladığını da tahmin edebiliriz. Bütün bu özellikler ise, daha kırsal bir düzene aittir.

İki örneğimiz de elbette planlanmış şehirler, ancak planlarının karmaşıklığında ve uygulanmasında ciddi farklılıklar var. Sol şehir, görüldüğünden çok daha sofistike bir plana sahip. Altıgen bir meydan var, ancak şehrin bütünsel geometrisi bir dokuzgen. Dolayısıyla, dokuz 'dilim' var, bunlar simetrik, birbirinin aynısı dilimler olsa da altıgen/dokuzgen geometrilerin birbirinin içine girmesinden kaynaklanan bir düzensizlik bulunuyor. Ciddi bir geometrik cambazlık söz konusu bu şehrin şemasında.

İkinci şehrin ise, daha basit bir planı var. Yuvarlak merkezi meydan ve buradan çıkan radyal düzende sekiz yol var. Şehrin bütününün de çok kabaca sekizgen bir biçimi sanki var, ancak ilk şehirdeki tartışma götürmez kesinlik ve geometriden taviz vermeme durumu burada yok. Radyal bir yol düzenine pek de uygun olmayan, farklı boyutlarda yapı adaları oluşturan ve bazen süreksizleşen bir grid sistemi şehrin neredeyse bütününe yayılıyor. Tek istisna sol alt köşedeki organik düzene sahip küçük bir mahalle. Şehir ile ilgili, bir kesin olmama durumu daha: Neden böyle bir mahalle var ki?

Şehirlerin diyagramlarına bakınca benzerlikleri ve farklılıkları çok net görebiliyoruz:

İlk şehirdeki geometrik sistem hayli katı, ancak kendi içinde sürprizlere açık. Bunlar elbette önceden planlanmış, tasarlanmış sürprizler: Merkezin altıgen planının şehrin genel biçiminde dokuzgene dönüşmesi; şehir merkezinden çıkan yolların üçünün yapı adalarının içinden geçerken üçünün yapı adalarının aralarındaki yolları oluşturması; bu yolların bazılarının, sonlarında vista oluşturan kamusal olması beklenen yapılarla sonlanması. Neden böyle bir şehir yapılmak istenebilir? Bu kadar küçük bir şehirde neden böylesine kapsayıcı ve karmaşık, bütünsel bir geometrik sistem uygulanmış olabilir? Bu çok açıkça bir kişinin hayali, oyunu hatta saplantısı gibi görünüyor.

Sağdaki şehir ise, kabaca bir geometrik sisteme, üstelik diğer şehre benzer geometrik bir sisteme sahip olmakla birlikte, bu düzen kesin değil. Her şeyden önce şehrin merkezi, merkezde yer almıyor, hafifçe güneye ve doğuya doğru kaymış durumda! Kamusal yapılar kısmen bu merkezde, şehrin ana meydanı yuvarlak merkezin hemen altında, sanki tesadüfen burada oluşmuş gibi görünen üçgen bir alanda yer alıyor. Grid sisteminde çok farklı ada genişlikleri var. Bir grid için çok da istenmeyen bir durum olarak bazı yollar görünüşe göre durduk yerde sona eriyorlar. Bütün bu tuhaflıklara rağmen, bu şehir zaman içinde değişen, dönüşen, adapte olabilen, daha yaşayan bir düzen sanki.

Soldaki şehir, türünün en mükemmel örneklerinden birisi, Palmanova. 1593 yılında Venedik Cumhuriyeti'nde planlanıp inşa ediliyor. Planı yapan mimarın ismi biliniyor, Vincenzo Scamozzi. Bizim açımızdan ilginç bir kuruluş hikâyesi var; Osmanlıların Bosna'dan batıya doğru yayılmasını engellemek üzere kurulan bir kale-şehir bu. Palmanova bugün 5.400 nüfusa sahip. Rönesans şehri olduğunu, yıldız şeklindeki savunma sisteminden hemen anlayabiliyoruz, [Lucca'da benzer bir savunma sistemini görmüştük](#). Palmanova'nın geometrisinin temelinde kısmen savunmanın kolaylaşması var, ama çok daha önemlisi, insanın mükemmellik arayışının şehir ölçeğinde bir yansıması; burası bir 'ideal şehir'. İdeallik sadece yapısal düzen ile sınırlı değil, çok katmanlı. Bu şehir sosyal eşitliği de hedefliyor. Kamusal yapılar merkezde yer alıyorlar, şehrin kalanı birbirine göre eşit sokaklardan oluşuyor, herkes hemen hemen aynı

büyükte yapılar da oturuyor, herkese düşen açık alan aynı. Fiziksel ve sosyal hiyerarşi yok bu şehirde. Ayrıca, şehrin kurulmasında da bir ütopya hedefi var: Çiftçiler, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan nüfusu ile şehir kendi kendine yeterli olacak ve sonsuza kadar uyum içinde mutlu bir şekilde yaşayacak.

Rönesans'taki ideal şehir düşüncesi Thomas Moore'un 1516 tarihli *Ütopya'sı* ile ilişkili. En ünlü ideal şehir planı Filarete'nin Sforzinda'sı, ki Palmanova'da bu şehrin etkilerini görmek mümkün. Bir şehrin sadece biçimi ile değil, sosyal yaşamı, ekonomik organizasyonu, yönetim biçimi ile birlikte nasıl 'ideal' olabileceğini düşünmek ve bir de üstüne üstlük bunu uygulamak müthiş bir şey. İnsanın kusursuzluk arayışını ve evreni her yönü ile kontrol etme azmi ve hırsını, aynı zamanda insanların eşitlikçi bir düzende sömürülmeden birlikte yaşamaları amacının heyecan verici, hatta göz yaşartıcı bir tarafı var. Diğer yandan, şehir kadar karmaşık, çeşitlilik içeren, sürekli değişen bir organizmanın tek bir zihin tarafından sonsuza dek donmuş bir şekilde biçimlendirilmesi düşüncesi de bir o kadar korkutucu; *Big Brother'a* çeyrek var hissi uyandırıyor.

Sağdaki şehir ise, yakın zamana kadar Aydın'ın bir kasabası olan Atça, şu sıralar kendinden daha küçük olan Sultanhisar'a bir belde olarak bağlanmanın moral bozukluğunu yaşıyor. Atça'nın planlama hikâyesi hakkında, yakın geçmişte olmasına rağmen, çok detaylı bilgi yok. Sosyal medyada [birbirini tekrarlayan bazı bilgiler](#) var. Kurtuluş Savaşı sırasında yandığı, yangın sonrasında da Atçalı Abdi Hıfzı Bey tarafından planlandığı biliniyor. Kaynaklarda Abdi Hıfzı Bey'in Fransa'da planlama eğitimi aldığı da söyleniyor. 1920'lerde Atça'da, üstelik Fransa'da, üstelik planlama eğitimi alan bir uzman olduğuna inanmak çok kolay değil, ancak belediye ve arazi sahiplerini şehri eski düzeni bırakıp yepyeni bir şekilde kurmaya ikna ettiğine göre çok karizmatik bir kişilik olmalı.

Abdi Hıfzı Bey, ideal şehirlerden ve Rönesans düşüncesinden ve *Ütopya'dan* haberdar mıydı? Eğer gerçekten Fransa'da mimarlık ya da planlama eğitimi aldıysa, muhtemelen. Planı yaparken sadece biraz daha düzenli bir şehir mi kurmayı düşündü, yoksa yepyeni bir ülke büyük bir

heyecanla yeni baştan kurulurken, devrim heyecanına uygun, yeni bir kentsel düzen mi hayal etti? Yoksa Atça'nın radyal planını sadece biçimsel bir jest olarak mı düşündü?

Palmanova her ne kadar ideal şehir olarak kurgulansa da, ütopyaların kağıtta durduğu gibi durmadığını ispatlıyor. Kurulduktan sonra şehre kimse yerleşmek istemiyor. Venedik Cumhuriyeti otuz sene boyunca bir türlü nüfusu artmayan şehre yerleşimi sağlamak için 1622'de suçluları affediyor, üstelik bu suçlular Palmanova'ya yerleşim sözü verdiklerinde hepsine arsa ve yapı malzemesi desteği veriyor. Şehir bu tür desteklere rağmen hiçbir zaman canlılık kazanamıyor, bugün de 5.400 nüfusu ile uykulu küçük bir şehir.

Atça ise, mükemmel olmayan bir plana sahip. Radyal planın ortasındaki alan kamusal olmakla birlikte, şu anda çay bahçesi olarak kullanılıyor, bir anlamda özelleşmiş durumda. Kentin meydanı, belediyenin yan girişinin önünde, artakalan bir alan biçiminde. Gridal sistem yer yer bozuk, sürekli olmayan, düz gidemeyen sokaklara sahip. Bir anlamda, tam olarak uygulanmayan bir plan şemasına sahip ve muhtemelen bütünsel bir dünya kurgusunun ürünü de değil. Atça gerçek bir şehir. Farklı zamanlarda değişebilmiş, eski şehrin yanmayan kısmını kent formuna entegre etmiş, adaptasyon yeteneği olan canlı bir organizma. Bu adaptasyon yeteneği, her tür planı ve düşünceyi sıradanlaştıran, farklılıkları yok eden kent oluşturma geleneğimiz olarak da yorumlanabilir. Abdi Hıfzı Bey'in planını yaparken ne hayal kurduğunu bilemiyorsak da, aradan geçen zaman içinde, merkezinde yer alan park dışında Atça'nın herhangi bir Anadolu kasabasından farkı yok.

Bu iki şehrin hikâyesi birçok soru akla getiriyor: Şehirlerin 'ideal' ve mükemmel olması mümkün mü, mümkünse gerekli mi? Her yönü bir tasarımcı tarafından düşünülmüş 'mükemmel' bir şehir, müze-şehir olmanın ötesinde anlamlı bir yaşantıya ev sahipliği yapabilir mi? Şehirlerin yaşaması için, enerji üreten çelişkiler şart mı? Kendiliğinden oluşup gelişme ile tamamen planlama arasındaki çizgi ne kalınlıkta? Şehirlerde kuralların olduğu gibi kuralsızlığın tadı ne zaman kaçıyor? Bir şehrin ideali,

diğerinin kâbusu mu? 'Herkes için eşitlikçi daha iyi bir düzen' aramaktan vazgeçmememiz lazım, değil mi?

[Arda İnceoğlu](#), [Atça](#), [düzen](#), [Geçmişin İpuçları](#), [hava fotoğrafı](#), [ızgara plan](#), [kent](#), [kent planlama](#), [Palmanova](#), [şehir](#)